

Theological University Utrecht

Christologisch èn pneumatologisch

Burger, J.M.

Published in:
Weergaloze kennis

Published: 01/01/2015

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Burger, J. M. (2015). Christologisch èn pneumatologisch: Herman Bavinck en de relatie tussen schriftleer en Christologie. In A. De Bruijne, H. Burger, & D. Te Velde (Eds.), *Weergaloze kennis: Opstellen over Jezus Christus, Openbaring en Schrift, Katholiceit en Kerk, aangeboden aan prof. dr. Barend Kamphuis* (pp. 126-135). Boekencentrum.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Hans Burger

Christologisch én pneumatologisch

Herman Bavinck en de relatie tussen schriftleer en christologie

1. Schriftleer en christologie

Met de relatie tussen de schriftleer en de christologie zitten we in een thematiek die het hart heeft van prof. dr. Barend Kamphuis. In zijn proefschrift *Boven en beneden* kwam de zoektocht naar het uitgangspunt van de christologie niet boven of beneden uit, maar in de Schrift. In de christologie gaat het over Jezus Christus zoals we die in de Bijbel leren kennen.

Dat de Schrift uitgangspunt vormt van de christologie, betekent niet dat de schriftleer in de dogmatiek aan het begin moet staan. Kamphuis heeft zelf geopperd om de schriftleer een plaats te geven bij de genademiddelen,¹ een plaatsing vergelijkbaar met de positie die de schriftleer heeft in de *Christelijke dogmatiek* van Van der Kooi en Van den Brink.² Na het verschijnen van deze dogmatiek, opperde Kamphuis echter in een gesprek een keer dat de schriftleer misschien thuishoort in de christologie. Zag hij in zijn proefschrift het methodisch uitgangspunt van de christologie in de Schrift, deze opmerking maakt de omgekeerde beweging: plaatsing van de schriftleer in de christologie. Bij navraag naar het waarom hiervan, zei Kamphuis dat hij steeds meer onder de indruk is geraakt van de concentratie van de Schrift op Christus (vgl. Hebr. 1:1) en van het karakter van het Nieuwe Testament als getuigenis van Christus.

Van meerdere kanten is tegen een hechte verbinding tussen christologie en schriftleer juist bezwaar gemaakt. Van den Brink en Van der Kooi schrijven alleen dat ze de schriftleer dogmatisch in een pneumatologische context plaatsen. Daarbij noemen ze ook de parallel tussen incarnatie en inscripturatie, die

1. Barend Kamphuis, 'Systematische theologie', in A.L.Th. de Bruijne (red.), *Gereformeerde theologie vandaag*, Barneveld 2004, 66.
2. G. van den Brink, C. van der Kooi, *Christelijke dogmatiek*, Zoetermeer 2012, 483-515.

ze niet volgen.³ Van de Beek stelt explicieter dat de schriftleer niet thuis hoort in de christologie maar in de pneumatologie (al heeft de canon wel een belangrijke functie in het bewaren van de kerk bij Christus); wie het anders doet, beweegt ‘zich daarmee af van de orthodoxe traditie die de Schriftleer in de pneumatologie plaatst’.⁴ De parallel tussen incarnatie en inscripturatie lijkt verhelderend, maar wijst hij af vanwege het verschil tussen christologie (het gaat bij de incarnatie om de eeuwige God die zich totaal identificeert met de menselijke persoon van Jezus) en pneumatologie (als de Geest in iemand woont, is er slechts een gemeenschap van personen, geen identificatie).⁵

Toch wil ik in dit artikel verkennen wat de mogelijkheden zijn om de schriftleer te verbinden met de christologie. Mijn startpunt voor die verkenning kies ik bij Herman Bavinck, bij wie de bekritiseerde analogie tussen incarnatie en inscripturatie te vinden is. Wat levert het op om de schriftleer te doordenken vanuit de christologie? Wat zijn de mogelijkheden, maar ook: wat zijn de beperkingen?

2. Herman Bavinck⁶

De verbinding tussen christologie en schriftleer staat bij Bavinck in een trinitarisch kader. Zijn beschouwingen over de theologische principia lopen driemaal uit op een trinitarische conclusie. God met zijn zelfkennis is het *principium essendi* van de theologie, primair verbonden met de Vader. Het *principium cognoscendi externum* van de theologie is Gods zelfopenbaring door de Zoon, de logos: het woord is geschikt gemaakt voor het menselijk bewustzijn. Gods zelfkennis verschilt van ons menselijk kennen, en moet op ons eindige bewustzijn toegesneden worden. Het *principium cognoscendi internum* ten slotte is het werk van de Geest die Gods zelfmededeling inbrengt in het menselijk bewustzijn (185-86). Op die manier is er correspondentie mogelijk tussen God en onze godskennis. God brengt uit zijn goddelijk bewustzijn door de Zoon de kennis van de waarheid in de Geest

3. Van den Brink, Van der Kooi, *Christelijke dogmatiek*, 493. Berkouwer geeft een uitgebreide bespreking van de parallel in zijn hoofdstuk over de dienstknechtgestalte van de Schrift in G.C. Berkouwer, *De Heilige Schrift II*, Kampen 1967, 114-142. Zie ook S. Meijers, *Objectiviteit en existentialiteit: Een onderzoek naar hun verhouding in de theologie van Herman Bavinck en in door hem beïnvloede concepties*, Kampen 1979, 72-80.
4. A. van de Beek, *Lichaam en Geest van Christus: De theologie van de kerk en de Heilige Geest*, Zoetermeer 2012, 328.
5. Van de Beek, *Lichaam en Geest van Christus*, 326-328.
6. In mijn bespreking van Bavinck verwijzen de paginanummers tussen haken steeds naar H. Bavinck, *Gereformeerde dogmatiek: Eerste deel*, Kampen 1928.

in onze Geest (207). ‘Niemand kent de Vader, dan wien het de Zoon door den Geest wil openbaren’ (254).

Dit trinitarische kader komt in de openbaringsleer terug. Zeker, in de algemene openbaring spreekt de schepper door het Woord, de logos (290). ‘Maar in de werken der genade komt God tot ons als Vader in geheel eenigen zin van den Zoon, die daarom ook door dien Zoon, nader nog door den in Christus vleeschgeworden Zoon en door den door dien Christus verworven Geest zich aan ons openbaart’ (314). In de bijzondere openbaring komt het drievuldig karakter ervan het meest duidelijk uit. Bavinck onderscheidt bij de bijzondere openbaring twee bedelingen, een christologische en een pneumatologische. De eerste bedeling, de oeconomie van de Zoon, is die van de objectieve openbaring. Hierin komt Christus door de Schrift naar ons toe. Christus, de Schrift, en objectiviteit zijn in deze bedeling direct met elkaar verbonden. Maar volgens Bavinck is meer nodig: pas in de oeconomie van de Geest bereikt de openbaring haar doel (354-355, 471).

Hoewel Bavinck kan zeggen dat de logos mensen verlicht (290,323), wordt zo al wel duidelijk dat Bavincks openbaringsleer zonder meer trinitarisch en niet slechts christologisch is. Ook een christologische indeling van de theologie is volgens Bavinck niet mogelijk (87). Dit is niet alleen het geval omdat de openbaring naast een christologische, objectieve component ook een pneumatologische, subjectieve component heeft, maar bovendien omdat de Schrift over meer gaat dan Christus alleen.

Christus is centrum, hoofdinhoud en middelpunt van de Schrift, maar niet het uitgangspunt (87). De bijzondere openbaring komt in Christus tot ons (292), Christus is hoogtepunt van die openbaring (300), in hem hebben al Gods woorden ‘hun grond, hun eenheid, en middelpunt’ (372). ‘De persoon en het werk van Christus is de centrale openbaring Gods; alle andere openbaring groepeerd zich daar omheen’ (310). ‘Hij is de zon, de bijzondere woorden Gods zijne stralen’ (372). Het lijkt erop dat Bavinck Christus als vleesgeworden woord van God en Gods openbaring nauw op elkaar wil betrekken, zonder beide compleet te identificeren.

Bavinck werkt deze nauwe verbinding op twee manieren uit, ten eerste in een beschouwing over Gods komen in de menswording van Christus. Gods komen naar de mens begint al bij de schepping in de logos, zet zich voort in de engel van de HEER en in de profetie die Christus als inhoud heeft, en vindt haar ‘afsluiting en einde in den persoon van Christus’. In de menswording in Christus, in zijn persoon, ligt het centrale feit en de centrale inhoud van de bijzondere openbaring (316; vgl. 323). Bavinck tekent een snoer van openbaringsfeiten: ‘Israël de voorbereiding, Christus het centrum, de kerk de

uitwerking, de parusie de kroon' (347). De menswording maakt dus deel uit van een geschiedenis en het hoort juist bij de vleeswording dat de Zoon in de geschiedenis ingaat en zich zo invoegt in het organisme van de mensheid (351). In die geschiedenis zien we God komen bij zijn volk, met Christus als inhoud en middelpunt. Zo wordt God deel van de geschiedenis (354).

Hier kondigt zich dan een tweede lijn aan. Immers, 'de drager van de ideale goederen der menschheid is de taal, en de sarx van de taal is het schrift' (352). Om in het bewustzijn van mensen in te gaan, is het nodig dat er na de incarnatie een nieuwe stap gemaakt wordt: de openbaring moet opgeschreven worden. Alleen op die manier kan Christus in zijn gemeente komen wonen (352). De weg naar het hart van mensen loopt via hun hoofd en hun bewustzijn, en dus via middelen als de Schrift (539). De openbaring kan dus niet zonder de Schrift als bijzondere openbaringsdaad van God (354). Openbaring en Schrift groeien samen op. Uiteenzettingen over de plaats van Christus in de Schrift vormen dus de tweede manier waarop Bavinck uitwerkt hoe Christus en de openbaring zich tot elkaar verhouden. In dit kader gaat Bavinck zowel in op de verhouding van Jezus tot de geschriften van het Oude Testament als tot de geschriften van het Nieuwe Testament. Bavinck benadrukt dat de canon van het Oude Testament zowel voor Jezus als voor zijn leerlingen goddelijk gezag had. Bavinck laat zien hoe in het Nieuwe Testament met het Oude wordt omgegaan, en hoe daarin blijkt dat volgens Jezus en zijn leerlingen de bedeling van het Oude Verbond haar vervulling vindt in Jezus en in het Nieuwe verbond (363-366; 423).⁷ Jezus zelf heeft geen geschriften achtergelaten, maar hij heeft er volgens Bavinck voor gezorgd 'dat zijn waarachtig getuigenis onvervalscht en zuiver aan de mensheid werd overgegeven' (367). Met het oog op die taak koos hij apostelen uit om van hem te getuigen. Via hen getuigt de Geest, zodat de apostelen ook in staat zijn op een betrouwbare en gezaghebbende manier van hem te getuigen (367-368).⁸ Deze uiteenzettingen over Jezus' verhouding tot de geschriften van het Oude en het Nieuwe Testament, zijn overigens te vinden bijna aan het begin van Bavinck's paragraaf over de theopneustie. Zijn opvattingen over theopneustie hebben een christocentrische kern.

Bavinck tekent Christus en de vleeswording van Gods Woord dus als hoogtepunt van de openbaring, en tegelijk Christus als hoogtepunt van de

7. Al in 1886 hield Maarten Noordt zij (1840-1915) een rectorale rede met de titel *De leer van Jezus en de Apostelen over de H. Schrift des O. Testaments: Rede bij de overdracht van het rectoraat aan de Theologische School te Kampen, den 17 December 1885*, Kampen 1886. Bavinck had instemmend naar deze rede kunnen verwijzen, maar doet dat niet.
8. Ridderbos' *Heilsgeschiedenis en Heilige Schrift* zou gezien kunnen worden als een uitwerking van deze gedachten over het Nieuwe Testament. Zie Herman Ridderbos, *Heilsgeschiedenis en Heilige Schrift: Het gezag van het Nieuwe Testament*, Kampen 1955.

Schrift. In beide lijnen tekent zich eenzelfde beweging af, van God die komt om zijn kennis uiteindelijk in het menselijk bewustzijn binnen te brengen en zelfs in mensen te wonen. De Zoon neemt dienstknechtgestalte aan, de openbaring moet ook de gestalte van een dienstknecht aannemen. De opschriftstelling 'vloeit voort uit de menswording Gods in Christus, zij is in zekeren zin de voortzetting ervan' (352).

Deze dubbele dienstknechtgestalte brengt Bavinck bij de parallel tussen incarnatie en inscripturatie. Omdat deze parallel bekritiseerd is, is het belangrijk te zien waar Bavinck deze parallel wel en niet voor gebruikt.

1. De parallel heeft een epistemologische betekenis. Bavinck was zich bewust van het verschil tussen goddelijk en menselijk kennen, zagen we in de principia-leer. Een belangrijk punt in de parallel die Bavinck ziet tussen incarnatie en inscripturatie is dat beiden nodig zijn om Gods absolute en goddelijke zelfkennis op het niveau van het menselijk kennen werkelijk dichtbij te brengen. Het menselijk karakter van de Schrift is voor Bavinck verbonden met het karakter van ons menselijk kennen: het gaat om de 'mededeling van de gedachten Gods', stelt hij ook de tweede keer als hij de parallel trekt: 'De λογος is σαρξ geworden, en het woord is Schrift geworden' (405).
2. Bavinck gebruikt de parallel om zijn organische inspiratieleer kracht bij te zetten. Gods openbaring is 'vlees en bloed en ons in alles gelijk geworden uitgenomen de zonde ... Het menselijke is orgaan geworden van het goddelijke' (414). Dat echter het karakter, de individualiteit, en de activiteit van de bijbelschrijvers daarom gehandhaafd en geheiligd wordt, verbindt Bavinck niet met de christologie maar nadrukkelijk met de pneumatologie (405, 414). Dat de Schrift woord van God is, hebben we te danken aan de Heilige Geest die van Christus getuigt en aan de inhoud van de Schrift (de λογος ενσαρκος; 414). Het lijkt me dan ook dat Berkouwer terecht opmerkt: 'M.i. heeft Bavinck juist op dit punt intuïtief gezien, dat de traditionele analogie tussen incarnatie en inscripturatie niet het eigenlijke was, dat t.a.v. de Schrift moet worden bedacht.'⁹ Juist in zijn organische inspiratieleer laat Bavinck zien dat de schriftleer niet zonder pneumatologie kan.¹⁰

9. Berkouwer, *De Heilige Schrift II*, 139. Berkouwer noemt Haitjema, die stelt dat het bij de schriftwording gaat om de zelfvernederig van de Geest; Berkouwer, *De Heilige Schrift II*, 126-127.

10. Dat Bavinck de parallel tussen incarnatie en inscripturatie gebruikt in zijn organische inspiratieleer, rechtvaardigt daarom niet de stelling van Van de Beek: 'De leer van de organische inspiratie verbindt de Schriftleer aan de christologie'. Van de Beek, *Lichaam en Geest van Christus*, 328. Bavincks organische inspiratieleer is niet alleen christologisch, maar evenzeer pneumatologisch.

3. Dit neemt niet weg dat Bavinck de analogie wel verbindt aan opmerkingen over het goddelijk en menselijk karakter van de Schrift. Het zojuist geciteerde gedeelte van is daar een voorbeeld van: Gods openbaring is ons gelijk geworden 'uitgenomen de zonde' (414). De Schrift is zwak en nederig, en toch ook '*sine labe concepta*' vanwege haar goddelijk karakter (406). Hier liggen de grootste problemen van de analogie, maar tegelijk moet opgemerkt worden dat Bavinck op dit punt terughoudend is.
4. Bavinck ziet een parallel tussen de dwaasheid van de gekruisigde Christus en de dwaasheid van de menselijke Schrift. Dezelfde dienstknechtgestalte, dezelfde nederigheid, dezelfde zwakheid, 'opdat de uitnemendheid der kracht, ook van de kracht der Schrift, zij Godes en niet uit ons' (405). Alles is uit God en alles is genade, ook onze godskennis. Dan is er wel een geestelijke strijd te voeren: de Schrift ontmoet 'te allen tijde weerspraak en bestrijding', en deelt zo als dienstknecht in de smaad van Christus zijn Heer (411).¹¹

De hechte verbinding tussen Christus, het vleesgeworden Woord van God en de Heilige Schrift is ook voor het schriftgezag van belang. Bavinck benadrukt dat er geen gemeenschap met Christus mogelijk is 'dan alleen door de gemeenschap aan het woord der apostelen' (354). Daarom mogen Christus en zijn apostelen niet tegen elkaar uitgespeeld worden. Als we het getuigenis van de apostelen met wantrouwen tegemoet treden, raken we Christus kwijt (393; 408). Voor de kerk na de apostelen is de Schrift de enige manier om Gods openbaring in Christus te kennen (397). Ook in de discussie met Rome keert het terug, haast als een refrein: 'Er is geen kennis van Christus dan uit de Schrift, geen gemeenschap met Hem dan door gemeenschap aan het woord der apostelen' (442). Hier blijkt opnieuw hoe voor Bavinck de schriftleer in een trinitarisch kader staat: door de Geest is de Schrift geschreven, opdat de Geest deze kon gebruiken bij de opbouw van het lichaam van Christus. God komt in de Bijbel naar zijn volk toe. En de Bijbel bindt ons aan de levende Heer in de hemelen. (357). Christus, de *unio mystica* van de Heilige Geest en Gods getuigenis in zijn Woord zijn voor ons bewustzijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Er zit daarom genoeg materiaal in Bavincks schriftleer om een niet alleen formele door-denking van het schriftgezag te ontwikkelen: door Christus komen we bij

11. Op dit punt doet Bavinck denken aan Kamphuis' artikel 'Dit vreemde woord van God', in C. Trimp (red.), *Woord op schrift: theologische reflecties over het gezag van de Bijbel*, Kampen 2002, 11-20. Hoewel Kamphuis zelf de parallel niet expliciet trekt, lijken zijn uitspraken over de vreemdheid en weerbarstigheid van de schrift wel een parallel met de vreemdheid en weerbarstigheid van het kruis te suggereren.

de Schrift, en de Schrift brengt ons bij Christus. Geloof in Christus en vertrouwen op de Schrift versterken elkaar (538-539).

Bavinck stelt zelf overigens expliciet, dat een doordenking van het schriftgezag niet kan volstaan met de persoon van Christus. Uiteindelijk is het schriftgezag afhankelijk van een getuigenis van God zelf (431-435).

Ik noemde al dat Bavinck onderscheid maakt tussen de christologische bedeling waarin God zich objectief openbaart in Christus en de Schrift, en de pneumatologische bedeling waarin de objectieve openbaring haar doel bereikt in de subjectiviteit van mensen. Dit onderscheid bindt het werk van de Geest aan de Schrift en speelt een belangrijke rol in Bavincks doordenking van de verhouding tussen Bijbel en kerk, tussen Schrift en traditie,¹² en tussen objectiviteit en existentialiteit.¹³

Christus' werk is af en daarom is ook de openbaring compleet. Beide hebben geen aanvulling nodig, niet van de Geest en niet van de kerk. Het enige wat de Geest doet is uit Christus nemen, de genade in Christus uitwerken, zodat de schatten die in Christus gegeven zijn worden toegepast en het einddoel bereikt wordt: dat wij met ons bewustzijn God kennen en God bij ons komt wonen (355-356). Nu Christus als hoofd van de gemeente gevormd is, rest de Geest niets anders dan nu de gemeente te vormen als Christus' lichaam. Daarbij leidt de Geest alleen uit Christus af, en voegt geen nieuwe constitutieve elementen meer toe (319-320).

Tegenover wat Bavinck ziet als Dopers enthousiasme en Rooms-katholieke overschatting van de rol van kerk en traditie plaatst hij de objectiviteit van Christus en van de Schrift. Duidelijk komt dit naar voren in Bavincks doordenking van de genoegzaamheid van de Schrift. De Schrift is voldoende en bevat alles wat voor ons heil nodig is, omdat Christus' werk volbracht is (461, 557). En dus is er geen traditie meer nodig: 'De Roomsche leer van de traditie is de loochening van de volkomen vleeschwording Gods in Christus, van de algenoegzaamheid van zijn offerande, van de volmaaktheid van zijn woord' (462). De Geest, de traditie en de kerk zijn allemaal wel van belang om te komen tot 'de eenigheid des geloofs en der kennis van den Zone Gods' (465), maar dit leiden in de waarheid is een leiden in Christus.

12. Zie over de verhouding van Bijbel, kerk en traditie Hans Burger, 'Bavinck's View of the Relation Between Scripture and Tradition' (te verschijnen in 2015 of 2016).

13. De behandeling van de thematiek van objectiviteit en existentialiteit noemt Christus en de soteriologische concentratie van Bavinck wel (op 62-63, 72-78, 124-127, 141-142), maar in het beeld wat uit zijn studie oprijst speelt ten onrechte de objectiviteit van de Schrift een veel grotere rol van de objectiviteit van wat in Christus gegeven is. Zie Meijers, *Objectiviteit en existentialiteit*, 35-145.

Doordat Bavinck de christologie verbindt met objectiviteit en de pneumatologie met subjectiviteit, zou het niet verbazen wanneer Bavinck weinig aandacht gaf aan het Bijbelse motief dat de gelovigen delen in de $\nu\omicron\delta\varsigma$ (het denken, de gezindheid, de mentaliteit) van Christus. Toch, zoals de Geest ook in de schriftleer een rol speelt, zijn er momenten dat Christus een rol speelt als het gaat om het bewustzijn van de gelovigen. De Geest wil de volheid van Christus, 'ook de volheid zijner waarheid en wijsheid' in de gemeente laten wonen (94; vgl 557). Ieder mens is verplicht om in gehoorzaamheid al zijn gedachten aan Christus gevangen te geven (411-412). Vooral de logosleer met als belangrijke Bijbelplaats Joh. 1:4,8-9 speelt hier een rol. Deze logosleer speelt een fundamentele rol in Bavincks epistemologie: dankzij de logos kan Bavinck een realistische kenleer verdedigen (205). De logos maakt het überhaupt mogelijk dat er kennis is: hij 'moet zijn licht laten stralen in ons bewustzijn' (207). Ook de algemene openbaring is niet mogelijk zonder de verlichting van de logos (323). De logos schijnt in de objectieve bijzondere openbaring (354-355), maar ook in en door onze geest (557). Zoals Bavinck er bij de objectieve openbaring en de schriftleer niet om heen kan om de Geest ter sprake te brengen, zo geldt ook als het om ons bewustzijn gaat dat naast de Geest de logos in beeld komt, al is het summier.

3. Schriftleer in christologisch én pneumatologisch perspectief

Deze verkenning van de relatie tussen schriftleer en christologie laat zien dat de trinitarische inzet van Bavincks principia-leer van groot belang is. Hoe sterk Bavinck Christus en de Schrift ook aan elkaar bindt, een schriftleer zonder pneumatologie is niet mogelijk. Bavincks schriftleer is overigens niet christologisch (ook Bavincks organische inspiratieleer is niet slechts christologisch, zoals Van de Beek stelt¹⁴). Een strikt christologische schriftleer is onmogelijk en de openbaring is breder dan Christus, haar kern en hoogtepunt.

Tegelijk is het boeiende van Kamphuis' pleidooi om de verbinding tussen christologie en schriftleer te heroverwegen, dat er veel redenen zijn om naast een pneumatologisch ook een christologisch perspectief in de schriftleer te benutten. De parallel die Bavinck ziet tussen incarnatie en inscripturatie staat bij hem in een breder kader. Het is geen strikte parallel, maar een doorgaande beweging van Gods komen bij mensen, om zijn goddelijke zelfkennis in het bewustzijn van mensen te brengen als echt menselijke kennis. In Christus neemt Gods Woord menselijk vlees aan, en Gods Woord krijgt talige-schriftelijke gestalte in een menselijke tekst, zodat wij met ons bewustzijn God werkelijk kunnen kennen.

14. Zie voetnoot 10.

Bovendien is Christus de kern van de Schrift. Beiden hebben dezelfde dienstknechtgestalte en roepen op vergelijkbare wijze weerstand op vanwege hun weerbarstige vreemdheid. De heilsgeschiedenis loopt op Christus uit, hij zorgt ervoor dat de apostelen zijn betekenis als de beloofde vervulling van de Schrift van Israël goed op schrift kunnen stellen. Inhoudelijk is hij het centrum, maar ook is het de navolging van Christus die ons bindt aan het Oude Testament en aan de apostelen met hun boeken, het Nieuwe Testament. Die binding aan de Schrift is nodig, want alleen in de Schrift leren we Christus kennen.

Belangrijk is ook de verbinding die Bavinck laat zien tussen het *sola scriptura* en het *solo Christo*, al gebruikt hij deze woorden niet: omdat in Christus alles gegeven is voor onze verlossing, en omdat we Christus alleen kennen via de Schrift, is de Schrift genoeg voor onze verlossing en ons nieuwe leven met God op weg naar Gods rijk.

Er zijn elementen in Bavincks schriftleer waar een christologisch perspectief meer benut zou kunnen worden (overigens moge duidelijk zijn dat ik van mening ben een dat christologisch en een pneumatologisch perspectief altijd beide nodig zijn).

In Bavincks doordenking van het gezag van de Schrift stelt hij dat het gezag van de Schrift niet op Christus kan rusten, maar moet rusten op het getuigenis van God. Hier werkt door dat Bavinck zich niet heeft kunnen onttrekken aan de zekerheidsproblematiek die in het Neocalvinisme speelde.¹⁵ Vanuit een trinitarische benadering kunnen verschillende aspecten van het gezag van de Schrift rustig naast elkaar geplaatst worden, waarbij de binding aan Christus, de navolging van Christus, en het geloof in Christus elk hun bijdrage kunnen leveren aan een inhoudelijke doordenking van het schriftgezag.¹⁶

Ook voor de duidelijkheid van de Schrift is de betekenis van Christus in te brengen. In Bavincks bespreking van de duidelijkheid van de Schrift speelt Christus als het centrum van de Schrift geen rol. Toch zou de duidelijkheid doordacht kunnen worden vanuit de hermeneutische betekenis die de opstanding van Christus heeft voor ons verstaan van de Schrift, in aansluiting bij het credo van Nicea dat zegt dat Christus is opgestaan 'volgens de Schriften.'

15. Dirk van Keulen, *Bijbel en dogmatiek: Schriftgebruik en schriftbeschouwing in het dogmatisch werk van A. Kuyper, H. Bavinck en G.C. Berkouwer*, Kampen 2003, 70—77, 153-174. Vgl. Hans Burger, 'Kuyper's Anti-Revolutionary Doctrine of Scripture', in James Eglinton, George Harinck (Eds.), *Neocalvinism and the French Revolution*, London / New York 2014, 127-143;

16. Vgl. Ridderbos, *Heilsgeschiedenis en heilige Schrift*, 80-83, 91.

Ten slotte kan in de doordenking van de vernieuwing van ons bewustzijn onze participatie in Christus ingebracht worden. Wanneer de Geest ons laat delen in de $\nu\omicron\delta\varsigma$ van Christus, speelt Christus ook een rol in de vernieuwing van ons lezen en verstaan van de Schrift.

Van de Beek kiest voor de volgorde kerk – Geest – Schrift en claimt dat deze volgorde orthodox is. Van de Beek ziet echter over het hoofd dat het credo van Nicea ook al bij de opstanding van Christus een verbinding met de Schrift legt. Bovendien gaan de beide opmerkingen over de Schrift in het Niceanum vooraf aan de kerk. Kamphuis stimuleerde mij de relatie tussen Christus en de Schrift opnieuw te doordenken. Als ik me niet vergis brengt dat ons dichter bij de orthodoxie van Nicea: we moeten christologisch en pneumatologisch over de Schrift denken; daarna komt de kerk ter sprake.